
**BALKANSKI
FRAGMENTI:
EROZIJA NAIVNOG
SJEĆANJA I NJEZINE
OPASNOSTI**

ALEŠ DEBELJAK

Preveo sa slovenskog Srećko Pulig

Za moju osobnu i stvaralačku biografiju jugoslavenska je perspektiva bila nadasve važna. Već je moje prvo iskustvo, na primjer, “velegrada” jugoslavensko. Uobrazavam sebi da se još danas sjećam gimnazijske uznemirenosti pri stupanju na novi teritorij: poput punih usnica pomalo vulgarne ali neobično senzualne djevojke, ulice Beograda u ranim osamdesetim godinama zavodile su me obećanjem romantičnih mogućnosti i spoznaje istočne (tj. balkanske) mudrosti; dobro se sjećam prvog uspona od glavne željezničke stanice kroz kanjone već izbljedjelih palača za koje su mi kasnije rekli da arhitekturom oponašaju Sutjesku, tamo gore do širokih Terazija; po tome bulevaru sam – uživajući u šarenoj oslobođenosti prolaznika – stupao mimo Hotela *Moskva*, gdje je po povratku iz desetljeća engleske emigracije do svoje smrti živio ostarjeli Miloš Crnjanski; ne znam, moguće i stoga što sam se, pred depresivnom silom stanja imenovanog egzil, prvi puta osupnuo na stranama njegova *Romana o Londonu*, nisam ostao u Americi kada sam mnogo godina nakon toga i sam slijedio zov tuđih država; u izlogu knjižare u zgradi *Albanije* na brzinu sam preletio naslove knjiga kojih još nije bilo na raspolaganju u slovenskom prijevodu; među njima su bile i knjige iz kojih sam upravo u srpskim prijevodima kasnije prvi puta spoznao spuštanje u pakao želje kod Lautremonta i hladno ironično savršenstvo u pjesmama Josifa Brodskog; izgubio se među pivom polivenim stolovima oko Konja i pipavo se probijao kroz “folirantsku” uživanciju na Knez Mihajlovoj ulici, da bih se napokon zaustavio pod drvećem u raskošnom parku na Kalemegdanu, gdje su prokleta hitri Cigani, u igri s tri kutije šibica, upravo opelješili naivnog provincijalca.

Što da se pretvaram, tim gradom bio sam fasciniran! Utjelovljivao je sve što Ljubljana nije. Beograd mi je dao prvi doživljaj opasnog i uzbudljivoga ko-

zmpolisa, koji mi npr. Beč nije ni mogao dati, niti sam ga od grada Habsburgovaca očekivao, iako je Slovincima historijski, socijalno, geografski i po svoj prilici mentalitetom bliži. Iskustvo Beograda razotkrivalo mi je ponajprije neku posebnu – kako da kažem? – urbanu samosvijest. No, ona možda zaista nije bila sofisticirana u skladu s meni tada neznanim zapadnim standardima. Pa što onda. Mene je “oborila s nogu”. Možda baš zbog čiste nedužnosti prvih uspomena na taj grad, nisam smogao energije da putujem u Beograd poslije godine 1991., godine početka ratova u kojima se raspala Jugoslavija. Sve ukazuje na to da neću pokvariti lijepu naivnost uspomene koliko god to sentimentalno zvučalo. Srpska uvjerenost u vlastitu važnost, vjera u svoju “ispravnost” – i kada je kalemljena na sedimente opasno militantne ludosti kojih su uništavajuće djelo upoznala nebrojena hrvatska i muslimanska sela po Bosni, u Hrvatskoj i na Kosovu – napajala se iz mješavine spontane nepredvidljivosti i uličnog “snalaženja” koje mi Slovenci za sada još ne poznajemo. Napola sa zavišću i napola s otporom opazio sam učinke te eksplozivne mentalne mješavine kod srpskih znanaca u Parizu, Amsterdamu i New Yorku kada smo se tu i tamo sretali nakon što sam počeo češće kružiti s one strane slovenskih granica. Stevan Marković, frajerski nasilni ljepotan s beogradskih ulica i kasniji tjelesni stražar Alaina Delona, koji se, nakon opojnog dolaska u Pariz i brzog uspona u visoko društvo, predao i velikim kriminalnim ambicijama, dok valjda nije, u obračunu između korzikanske i jugoslavenske mafije, umro od plaćeničke ruke, taj Marković fascinirao me je na onaj način na koji nasilje može fascinirati samo romantično zanesenoga

dječaka. Ta mladalačka opijenost pjesničkim fantazijama zločina, egoističnom vrtoglavicom u biti apstraktnog zla, više se puta prikazuje i u mojim ranim pjesmama, naročito u knjizi *Imena smrti* (1985.). Hoću reći da mi se srpski vitalizam uvijek činio donekle tuđim, no ujedno dovoljno blizak da bi me izuzetno privlačio. Tu životnu strast, strast za životom i za umjetnošću, za životom umjetnosti izvan konvencija, kasnije sam, radije nego u biografijama kriminalaca, otkrivao u vrhunskoj literaturi Rastka Petrovića, Danila Kiša, Vaska Pope, naročito pak Miloša Crnjanskog.

Crnjanski je, sa svojim pjesničkim “sumatraizmom”, u nekom ranijem razdoblju, na mene čak utjecao sličnom uvjerljivošću kakvom su na moju poeziju utjecale poezija raspoloženja Josipa Murna-Aleksandrova i stihovno slaganje između profetskog impulsa i bogatstva impresionističkih poteza u opusu Srečka Kosovela. A ako sam od Murna dobivao ponajprije poticaje za upotrebu osobnoga doživljaja, koji se preobražava u univerzalnu sliku kada se uzmgone očistiti od svih nebitnosti, ako sam od Kosovela preuzeo lirsku kristalizaciju treperenja duše, koja u nekoliko osnovnih toposa može nadići konkretnost dane biografske situacije jer govori jezikom rijetke ljepote i samoće, od Crnjanskog sam dobio prve signale o tome što mi je dalo tek pažljivo čitanje Kocbekove lirike i dnevnika. Pogotovo sam, iz *Lirike Itake* i u južnoslavenskim književnostima savršeno nenadmašne elegije *Lament nad Beogradom*, koju je Crnjanski napisao u egzilu (je li ijedan slovenski pjesnik napisao tako jako individualno proživljenu i ujedno historijski kompleksnu tužaljku o Ljubljani; možda, ali ja ju nisam čitao), pohlepno

sam upijao poruke o širokom svijetu u koji se prirodno smješta pjesnikova doživljajna osjećajnost. Mislim da danas znam ono što sam tada samo slutio: tek na pozadini velikih tektonskih pomaka i povijesnih potresa smije se nadati pjesnički sluh za vlastitu sudbinu da će ona primiti energetske ubrzanje nužnosti i time na sebe preuzeti i sudbinske breme kolektivnog iskustva, u njegovim čudesnim ali i u sramotnim naglascima.

Ako sada podrobno promislim, ne mogu izbjeći dojam da sam tim ranim posezanjem u riznicu moderne srpske poezije – sigurno i pod utjecajem razgovora sa srpskim pjesnicima i kritičarima s kojima sam se intenzivno družio u osamdesetim godinama i sudjelovao u nizu časopisa, od novosadskih *Polja* do beogradske *Književne reči* – želio vjerojatno nehotice nadmašiti onu odsutnost koja kao noćna mora pritišće na literaturu slovenskoga dvadesetog stoljeća: kozmopolitski mentalitet, suverenost velikoga grada, samosvjesna šetnja kroz knjižnicu svjetskih sazviježđa! Koliko malo imamo mi Slovenci zapravo pisaca i pjesnika koji bi stvarno odradili godine učenja recimo u Parizu, prijestolnici stoljeća do Drugog svjetskog rata! Uzmimo u obzir: sve do jučer tako reći neotkriveni Vladimir Bartol, Edvard Kocbek bio je već malo odmaknut u Lyonu, nakon rata naravno nije moguće zaobići notornog salonskog lava Jožeta Javoršeka, inače još kakav bečki *becirk*, možda još praške studentske godine, kakav skok u München i... žalostan kraj većinom zbrčkanih biografija. Skromnost slovenske književne tradicije u tom biografskom smislu vidi se ponajprije u činjenici da mladom pjesniku koji bi htio ponovo proživjeti i nadahnuti se pustolov-

nim, poletnim i smionim putom izabranog umjetnika svojih prethodnika u konstelaciji lirske vizije, ne preostaje drugo nego da se ili zanesu u vlastitoj imaginaciji ili pak da posegne u anale drugih nacionalnih tradicija. Na kojeg sam se od slovenskih pisaca mogao pozvati, npr. u američkim pjesničkim krugovima, kada sam nakon selidbe u New York, krajem 80-ih godina, govorio da sam "slovenski pjesnik"? Srpski prijatelji mogli su se osloniti barem na Vaska Popu, dugogodišnjega kandidata za Nobelovu nagradu i na Danila Kiša kojeg američka literarna elita još uvijek vrlo visoko cijeni.

Ali neću jadikovati o ograničavajućem djelovanju slovenske anonimnosti. Radije ću reći da me je nakon savladane početne utučenosti upravo ta odsutnost velike kozmopolitske tradicije na neki način i oslobodila. Nemamo li naime tradicije kozmopolitske stvaralačke samosvijesti, mora onda svako sam stvoriti takvu mitologiju. Pri toj sporo oblikujućoj egzistencijalnoj i estetskoj orijentaciji, najviše je stajao uz mene Tomaž Šalamun koji me je neprestano poticao i hrabrio, a i otvorio mi neka važna vrata svojim osobnim kontaktima. Upravo to: osobno držanje. Na kraju krajeva i Šalamunu samom je uspjela gesta transgresije nacionalnog okvira, ne samo u duhovnom, već i u posve neposredno fizičkom smislu.

Ovaj, moguće predug zaobilazni put bio je potreban da bih mogao barem ukratko naznačiti stupanj do kojega je za moj *Bildung* bilo važno neposredno suočavanje s književnim stvaralaštvom u nekadašnjem jugoslavenskom prostoru. Po tome prostoru sam u sedamdesetim godinama razmjerno redovito putovao već kao mladi sportaš-džudaš, tako da su mi kasniji

“intelektualni” putovi južno od Kupe izgledali potpuno prirodno. Kada sam u ranim osamdesetim godinama, kao glavni urednik radikalnog omladinskog časopisa *Tribuna*, počeo u Ljubljani objavljivati članke, problematične za tadašnju komunističku vlast, jasno je da smo u redakciji tražili slično misleće glave. Ali ne samo u Sloveniji, gdje su disidentske tekstove u sličnom duhu pisali pripadnici starije, nama ipak nepoznate generacije, *novorevijaši*. Tražili smo ih i u širem jugoslavenskom okviru. Tako smo mi *tribunaši* nekoliko puta otputovali u Beograd i Zagreb na susrete s kolegama, koji su se skoro svaki put razvili u uzbudljive intelektualne, erotske i društvene avanture. Kako li se je uvečer išlo u burnu kavansku atmosferu Madere čuti hoće li pri ovome ili onom stolu pasti naziv kakve zabave, za koje mi je tada izgledalo da su u Beogradu neprekidno na rasporedu! Samo da promislim: da, moj prvi *garden party* s više od stotinu ljudi doživio sam upravo u Beogradu! Sasvim je moguće da je pri tome riječ bila *samo* o nekakvoj društvenoj dimenziji. Ali kroz nju sijevaju živa lica pjesnika, anarhista, političkih disidenata i hvalisavaca, uzbudljiva konverzacija s novim ljudima i draž otkrivanja nepoznatoga. Hoću reći, izbor je bio neobično velik. Ako sam pri tome pomislio na samo nekoliko do pola noći otvorenih kavana, ponajprije na *alternativno okupljalište* “Union” i na podrum diska “FV” gdje sam proveo ljubljansku studentsku mladost, nisam sebi mogao pomoći a da nemam osjećaj kako sam u tadašnjem Beogradu upao u razdražujuće kozmopolitski vrtlog mnogovrsnih mogućnosti koje rodni grad nije nudio.

Može zvučati provincijalno, no imao sam sličan osjećaj, filtriran kroz sito godi-

na koje su minule između mojih istraživačkih posjeta dvama gradovima, kada sam počeo odmah po studentskom dolasku u Ameriku redovno počeo dolaziti u New York, prije no što sam se u drugoj polovici osamdesetih godina preselio iz campusa Syracuse University u boemsku četvrt East Villagea. Prvi *tribunaški*, a nedugo iza toga i pjesnički posjeti Beogradu i Zagrebu potaknuli su me da sam počeo intenzivno pratiti pisanje studentskih časopisa *Mladost*, *Polet*, *Studentski list* i *Vidici*, u kojima je literarno stvaralaštvo išlo ruku pod ruku s političkom kritikom i masovno-kulturnom senzibilnošću. Već tada sam u brojnim studentskim medijima, ali i u specijaliziranim književnim revijama i drugim marginalnim publikacijama, počeo objavljivati svoje eseje i pjesme u hrvatskim i srpskim prijevodima. Najvažniji je bio zagrebački mjesečnik *Quorum*, u kojemu je glavni urednik Branko Čeganec s dalekosežno promišljenom politikom objavljivao vodeću literarnu i kritičko-esejističku produkciju mlade generacije, koja je nicala po svim krajevima tadašnje savezne države. Pri početcima *Quorumova* uspona na jugoslavensku scenu i sam sam prilično aktivno sudjelovao, ta moji su eseji i pjesme objavljeni u toj ekumenskoj publikaciji još od prvog broja godine 1985. Nije ništa čudno što sam u zagrebačkom književnom krugu, njegovim literarnim nastupima i rubnoj medijskoj *pokrivenost*, uživao možda i više od ljubljanskih, ta bio sam *u tuđini* a istodobno na neki način kod kuće. A u Zagrebu sam stvarno bio kod kuće ako to znači, eto, naviku pouzdanog kretanja kroz prostor bez da bi neprestano bili na oprezu, kako se treba vladati i što reći. U hotelu “Dubrovnik” na današnjem Jelačićevom trgu, prenoćio sam sigurno više puta

nego li u bilo kojem drugom hotelu na svijetu. Literarni putovi još uvijek me često vode u Krležin grad, a ulice zagrebačkoga Gornjega grada poznajem gotovo tako dobro kao i granitne kocke pločnika stare Ljubljane.

Ne mogu a da s tim u vezi ne spomenem i činjenicu da sam - zajedno s Mikom Pantićem, čije *Novobeogradske priče* sam nedavno pročitao s užitkom - u Zagrebu godine 1985. za knjigu *Imena smrti* dobio jugoslavensku nagradu *Sedam sekretara SKOJ-a*. A moja knjiga nije bila prevedena. Čitali su je u izvorniku. Hrvatski i srpski poznavatelji bili su naime uvijek pozorniji čitatelji slovenske književnosti nego li obratno. Čini mi se suvišnim posebno isticati da je to za slovensku literaturu loše, iako se koncem devedesetih godina u krugovima ljubljanskih revija *Apokalipsa*, *Literatura* i studentske izdavačke kuće Beletrina ponovo pokušavaju sastaviti bolno pokidane niti međunacionalne suradnje u književnosti. Priznajem: to *izgubljeno vrijeme* poluprošle povijesti, kada su se mnoge slovenske pjesničke i prozne knjige redovito ocjenjivale i u Zagrebu, Beogradu, Sarajevu, Novom Sadu i Nišu, valjda je stvarno teško zamišljati danas kada slovenski literarni umjetnik smije očekivati moguće tri, četiri relevantne recenzije u lokalnim časopisima, da o spoznajnim prednostima primjerenog vrednovanja iz tkiva drugačije kulturne tradicije i ne govorim. Upravo u te rane studentske dane sežu i moje prijateljske privrženosti i osobne veze, koje su mi bitno pomogle sačuvati, nadam se, čisto ljudsku otvorenost i spremno uho za drukčiji govor.

Imena, jesu li imena stvarno važna? Pregršt imena dakle, koja mi, u vrlo nevoljnom i nužno ograničenom nizu moje *Yugo-*

conection, stvarno odmah dođu na jezik, ako ništa drugo, ono zbog dugog trajanja osobnih veza? Evo ih ovdje samo nekoliko: pjesnik i izdavač Branko Ćegec još danas je moj ekskluzivni pjesnički prevoditelj u Zagrebu, gdje je kao treća "hrvatska" knjiga izašla zbirka *Grad i dijete*, u njegovom prijevodu; s pjesnikom i profinjnim likovnim kritičarom Zvonkom Makovićem oduševljeno sam debatirao o slovenskoj i evropskoj avangardi i suočavao se s unakrsnim čitanjem literarnih društava iz nekadašnjih revija, kakve su bile npr. slovenske *Perspektive* i hrvatski *Razlog*, a zbog njegovih afirmativnih kritika moga literarnog rada bio sam neobično radostan, jer sam ih cijenio zbog visokog intelektualnog stila i analitičke lucidnosti; postojane, redovite i srdajne veze iz tog davnog vremena ne samo da sam sačuvao, već i produbio, i s Milanom Đorđevićem, beogradskim pjesnikom i prevodiocem. Dvije urednice studentskog časopisa za književnu teoriju koje sam upoznao na davnoj slovenskoj literarnoj večeri u beogradskom *Kolarcu*, mojoj prvoj u nekadašnjoj prijestolnici uopće, nakon više od petnaest godina su još uvijek moje prijateljice. Bojana Stojanović-Pantović danas je u Srbiji jedina sveučilišna profesorica koja predaje povijest slovenske književnosti, njezini kritički prikazi suvremene slovenske lirike pak znače ogledan primjer temeljitog pročešljavanja, teorijske i povijesne širine vidika, te smisla za otkrivanje slojevitosti koje slovenska kritika većinom nije opisala ili ih pak uopće nije znala reflektivno označiti. Vesna Bjelogrić je pak nakon što je diplomirala otišla u London, gdje je kao Mrs. Goldsworthy nedavno objavila knjigu o mehanizmima kulturne konstrukcije Balkana u engleskim putopisima,

koja je izvanredno odjeknula. U živoj uspomeni nosim vitki stas i bosansku, otegnutu intonaciju govora koja odjekuje u gorko lijepim pjesmama u prozi kakve piše u američkom egzilu Semezdin Mehmedinović, sarajevski pjesnik i urednik kojeg sam zadnji puta sreo lanjskog maja u Washingtonu, D.C. Itd., itd., itd. Stvarno ludo koliko imena i priča mi se iznenada počne gurati u sliku, čim je prizovem pred unutrašnje oči. Trepere ta lica i prilike poput zelenkastog ekrana očigledno bezvrijednoga kompjutera na kom pišem, trepere plastičnom opipljivošću sjećanja, kojemu nikakvi sumarni *ukratko* ne može dati za pravo, jer je previše onih koji su gurnuti u privremenu anonimnost. Ipak me tome neizbježnom "ukratko" sili već pretekli okvir ove fusnote. Dakle? Dakle: riječ je *ukratko* o tome da mi upravo živi ljudi, živi tekstovi, živ dodir s pokrajinama i arhitekturom, s topografijom rijeka i perforacijama neba, koje zijeva pod minaretima i zvoncima, s ritualima ulica i neopisivim mirisom po "balkancima" i "čevabdžinicama", daju još dosta pouzdan osjećaj da su moja duhovna pluća u bivšoj zajedničkoj državi disala mnogo šire nego što bi disala da je moje neposredno doživljavanje svijeta bilo vezano samo na ograničene slovenske *običaje srca*.

Zato nije slučajno da još i danas pokušavam, koliko se to daje, informirano čitati tekuću srpsku, hrvatsku i bosansku književnu produkciju. Na žalost jasno je i to da sam prisiljen ograničavati se na više ili manje znana imena i na upozorenja literarnih ocjenjivača u rijetkim revijalnim publikacijama koje još redovito primam. Mnogi putovi su se fizički prekinuli, brojni prijatelji su otišli u egzil, nerijetko se susrećemo u tuđini, revije se ukidaju i ni-

ču, platni promet između bivših republika se sporo uspostavlja, knjige kruže samo s poteškoćama, putovanja nisu više jednostavna, pa i vrijeme je postalo važan faktor. Činjenica je naravno trivijalna: nemam više onu nekada neograničenu slobodu za potpuno spontano šetanje kroz galaksije knjiga iz balkanskog prostora, što sam svojedobno činio vrlo revno. Kada sam npr. kao glavni urednik vodio mjesečnu reviju *Literatura*, u osamdesetim godinama sam otvorio redovnu rubriku s naslovom *Yugoslavica*, upravo zato što sam dobro poznao južnu scenu, a također sam znao koliko su jači osobito srpski metafikcionalisti i hrvatski borgesovci od skoro svega što su istodobno producirali slovenski pisci tog zahtjevnog žanra. Amerikaniziranim načinom pisanja naziva, rubrika je već pritajeno, možda čak – da samokritički kažem – malo preuzetno sugerirala, da smo mi Slovenci čitali tek-

Ovo sjećanje nije naravno ni pokušalo biti potpuno. Usprkos fragmentarnoj prirodi svejedno osjećam potrebu za komentarom, koji sada već i sam nestaje u naborima prošlog vremena, vremena u kojemu je sahranjena polemika – tada prva te vrste – na stranama tjednika *Vreme*, s nekim srpskim piscima. Moram reći da sam bio razočaran. Želio bih vjerovati, no nekako ne mogu, da je riječ bila samo o "igri pokvarenih telefona", kao što je u

svome prilogu Milan Đorđević pokušao riješiti situaciju, odmah po izbijanju animoziteta. Polemika se očito dotakla nekog sirovog, razdraženog i bolnog živca kod šire čitalačke publike, te je kompletni dosije te razmjene mišljenja – koji se iz *Vremena* raširio na splitsku *Slobodnu Dalmaciju*, beogradsku *Našu Borbu*, *Nezavisnu informacijsku mrežu* i druge tiskane medije – izašao također u poljskoj reviji *Krasnogruda*. Svoje poglede na balkanski rat mnogo puta sam izložio na međunarodnim i (mnogo rjeđe, jer ih naprosto nije bilo puno) slovenskim javnim forumima, zapisani su u nizu objavljenih eseja, zato bih ovdje rado rekao samo ovo. U polemici koja je slijedila nakon moga intervjua tjedniku *Vreme* godine 1996., bila je riječ, s mogeg gledišta ponajprije o – grubo rečeno – osnovnoj nesprenosti srpskih kolega da osvijeste političke posljedice koje ostavlja naizgled aristokratska pozicija literarnog esteticizma, makar se na prvi pogled činila još “najčistijom”. Tobaže, mi si nećemo prljati ruke komentarima socijalno-povijesnoga događanja jer smo kao pjesnici i pisci uzdignuti iznad banalnosti plemenskoga kaosa. Takvo stajalište nije moguće jednostavno progutati. O tome često debatiramo i u međunarodnom krugu “putujućih pisaca”, nazvanom *Café Europa*, koji vodi poljski esejist Krzysztof Czerwinski i u kojem sudjeluju i neki pisci iz bivše Jugoslavije, zajedno s Miletom Prodanovićem kojega cijenim kao pisca iako sam i s njim bio upleten u tadašnju polemiku. Mislim da je s moralnog vidika posve neprihvatljivo brbljati o muzama koje valjda moraju u ratu šutjeti. Upravo suprotno, u mjeri u kojoj uopće u pjesmi ili romanu kuca srce etike, to joj omogućava upravo snaga estetske ekspresije. Nije je moguće jednostavno razdvo-

jiti kirurškim postupkom “neutralnoga” kritičkog diskursa. S poštovanim retoričkim trikom slične vrste imamo posla i u zagovaranju česte tvrdnje da pisac mora ušutjeti, ako nije spreman primiti pušku. Branko Ćegec, koji je preživio raketne napade na Zagreb i ima – ako je neposredno iskustvo uopće kriterij – sigurno više prava od mene govoriti o ratu, nakon što su se u javnosti pojavile tvrdnje o alternativni između šutnje i puške u rukama, sasvim je revoltirano odbio takve dušobrižničke pacifiste: “Zar bi trebalo da sada iz solidarnosti spram žrtava još i sam neprekidno živim u skloništu?” To su pojednostavljujuće manihejske krajnosti kojima rado pribjegavaju oni koji se s mučnom kompleksnošću najveće kataklizme u našim životima bilo neće bilo pak ne mogu emotivno i umjetnički suočiti. Konačno riječ je o vrtoglavo velikom izazovu u kojemu bez usiljenosti karte valja položiti na stol.

S toga egzistencijalnog vidika jasno je da nije riječ toliko o traženju krivca, koliko prije svega o definiciji zla; o tome kako ćemo shvatiti nasilne radnje. Za mene, međutim, koji nisam na vlastitoj koži doživio Drugi svjetski rat, nasilni je raspad Jugoslavije značio takvu apokaliptičku viziju kakva je za generaciju mojih roditelja morala značiti fašistička i nacistička okupacija države. Značio je nekakvo proširenje i ujedno preusmjerenje pogleda, nekakav “epistemološki rez”, poslije kojeg je stvarno iznenađeno postalo sve moguće. Ako je mogao vojni vjhor otpuhati Vukovar sa zemljovidima i “nikome ništa”; ako je Sarajevo moglo živjeti pod stalnom tučom granata, u usporedbi s čime opsjeđanje Lenjingrada gubi status apsolutne zarobljenosti u nasilje; ako se sinčić moga pjesničkog prijate-

lja Mehmedinovića pod svaku cijenu htio odse-
liti što dalje od Sarajeva, na “Grenland, jer ta-
mo nema ljudi”, onda stvarno više ne vrijede
nikakve samorazumljivo vjerodostojne metafizi-
čke, moralne i političke pretpostavke. O novi-
ma pak valja brižljivo razmisliti, jer se još rađa-
ju, sa strahovitim naporima individualnog pro-
mišljanja.

Tu po meni zapravo leži središnja
odgovornost intelektualaca. Pa nećemo valjda u
sjaju balkanskog požara, koji je sada integriran
u našu biografsku povijest, i u tom je smislu po-
stao naša “druga priroda”, raspravljati samo o
naratološkoj funkciji zrcala kod Borgesa ili pak
o transferu smješka TV zvijezda iz jedne televi-
zijske stanice na drugu! Da ne bi bilo zabune:
takve rasprave su potrebne, ali ne mogu biti je-
dini fokus javnog interesa intelektualaca, ukoli-
ko naravno intelektualci ne žele postati na-
prosto akademski profesori. Između obje pro-
fesije postoji naime velika razlika. Koliko uopće
znam i nedovoljno sam u stanju, pokušavam ta-
kvu intelektualnu odgovornost i sam prakticira-
ti. Ali stvari još ni izdaleka nisu tako jednostav-
ne. Uvijek iznova treba odgovoriti dežurnim
“mudracima”, koji bi rado otklonili takav stav
kao posljednju Masadu moralizma, da je bolje
biti naivan nego li korumpiran, kao što kaže Jo-
sip Osti u svojoj zbirci eseja *Mač i pero* (1995.).

Meni, koji sam se intelektualno-
kritički oblikovao u tradiciji weimarske *bezkućne*
ljevice, kod Benjamina i Adorna, bio je sasvim
porazan npr. utučeni odgovor većine evropskih
ljevičarskih i poststrukturalističkih teoretičara.
Tu nisam više naišao ni na kakvu odgovornost.
Ljevičarska zajednica, koja poznaje samo *prazno*
prizivanje formula o antiintervencionizmu, antinacionali-

izmu i antiamerikanizmu, bila je, što se tiče rata na
Balkanu, većinom zbunjena. Intelektualna za-
jednica koja upotrebljava eufemističku retoriku
o “etničkom čišćenju”, zato da joj ne bi bilo po-
trebno imenovati genocid, ni tada kada doslov-
no *bije* u oči, ipak na žalost ne zna da time pada
ispod ravni elementarnoga govora o dostojan-
stvu u životu i smrti. Na početku zapadne civili-
zacije, strasnom snagom zaustavila ga je Antigo-
na kada se svojim poštovanjem spram nenapisa-
nog pravila suprotstavila napisanim, pravnim
zakonima Kreontovog polisa, zato da bi poko-
pala Polineika. Peteru Handkeu *et consortes* očito
ne znači mnogo, do toga da uvažavati posebnu
političku lojalnost, izgrađenu na medijski sjaj-
no promoviranoj utvari o tradiciji općeg srp-
skog savezništva protiv sila osovine u Drugom
svjetskom ratu, zapravo znači poreći *univerzalno*
metafizičko pravo na postojanje. Po meni, tek neizre-
civost trpljenja pod vojničkom čizmom, pred-
stavlja osnovni ispit moralne imaginacije, jer
preispituje upotrebljivost načela i praktičnu
vrijednost ideja. Rječnik progresivnih teorija
pao je na tom ispitu i to teško pao. Apstraktni
humanizam, koji iz svoga sljepila za konkretne
odnose snaga, stvara *osnovnu misao, u kojoj krunik i žr-*
tva postaju jednako crni, tj. jednako krivi; radikalno mi-
rovnjaštvo, koje ne vidi da napadnutome pro-
povijedati o nenasilju znači olakšati posao na-
padaču; takva politička držanja uspijevaju zato
jer izražavaju popularni cinizam pranja ruku.

Takvu pilatovštinu je nehotice
opisao nekadašnji pronicljivi analitičar buke
Jacques Attali, dugogodišnji savjetnik francu-
skog predsjednika Francois Mitteranda. Attali
je – kako piše u svojoj knjizi *Verbatim II* (1995.) –
svome zaštitniku postavio pitanje kakvo smo o

ratu na Balkanu uvijek iznova postavljali svi mi kojima nije svejedno: “Što je najvažnija osobina dobrog političara?” Mitterand se nije dao smesti: “Volio bih reći da je to iskrenost. U stvarnosti je to ravnodušnost.” Ta Mitterandova *le mot juste* predstavlja duh u kojemu je republikanska tradicija solidarnosti već davno potonula, jer umjesto *zajedničkoga dobra*, kao vrhovne svrhe društvenog života, uvažava još samo vlastiti interes čija je tamna strana ravnodušnost. Točno to: ravnodušnost. Ignorancija. Oba pojma odgovarajuće pristaju diplomaciji Zapada, koja osvajače nagrađuje neprekidnim popuštanjima, uključivo s Daytonskim sporazumom u kojemu se daje jednaka legitimnost *Republici Srpskoj* i bošnjačko-hrvatskoj federaciji. Da, da: i ja poznajem ograde zapadnih masovnih medija u stilu “Ta to ipak nije naš rat; neka se divljaci pobiju među sobom; u tome sukobu nema nitko izvana neposrednih interesa; tradicionalna krvava neprijateljstva između etničkih skupina, itd.” Brutalnost takve *Realpolitik*, koja ne vidi dalje od vlastitog nosa, ne znači samo poraz kritičkog mišljenja, već prije svega znači *zaborav temeljne svijesti o univerzalnim moralnim elementima, koji drže na okupu pojedine zajednice*.

Balkanski rat je zato i te kako problem Zapada i – ne na kraju – Slovenije, pri čemu ozbiljna debata o posljedicama rata za vlastitu nacionalnu neovisnost nije nikada stvarno uzela maha u nekom bitnom, opširnom i rezonantnom smislu. Bizarno ali istinito! Koliko puta sam samo slijegao ramenima, tobože, nemam odgovora, kada su me pogotovo strani intelektualci i pisci pitali o razlozima, koji bi objasnili činjenicu da po svemu sudeći mi Slovenici još uvijek nismo dobili neki estetski ugledniji

roman koji bi opisivao situaciju neovisnosti, iako se taj događaj svim vanjskim promatračima čini sasvim neusporedivim u suvremenoj evropskoj povijesti. Time nekako automatski skriva u sebi ogroman, ali još nepregnantan potencijal.

Mi koji živimo tu neovisnost već cijelo desetljeće, zapleteni smo naravno u mehaniku svakodnevnih poslova i briga. To razumijem. To je sigurno jedan od važnih razloga koji objašnjava oklijevanje debate o krivnji i odgovornosti. Drugi razlog je banalno predvidljivo i poziva se na prekratku vremensku distancu. Nijedan od tih razloga nije zanemariv. Ipak, nije zanemariva ni rječita neprijatnost činjenice da smo se – kako se čini – brzo naučili uzvikivati kako je sve skupa samo stvar historijske prošlosti i da sada treba usmjeriti pažnju na pragmatični *business as usual*. To je možda stvarno zadatak političara i privrednika. Zadatak javnih intelektualaca bi po mome mišljenju morao biti upravo u tome da upozoravaju na prezrene detalje u kojima se možda skriva istina cjeline; da usmjeravaju kritički pogled tamo kamo nitko ne želi gledati; da održavaju misaone, moralne i estetske standarde koji se raspadaju pod pritiskom bezbrižne površnosti. Veselo rađanje financijsko-političkih udruženja, nazvanih stranke, usprkos postkomunističkoj ekstazi trgovanja, ne može biti alibi i za *odsutnost forme*. S toga gledišta *treći balkanski rat* još ni izdaleka nije *passee*. Dobro je naima upozoreno kako “minimalno jastvo” (Christopher Lasch) na sebe svedenog pojedinca ne može uspostaviti nikakve veze s drugima. Za djelatan dodir potrebni su načini osobnog angažmana, ispružena ruka socijalne solidarnosti i emotivna sposobnost uživljanja.

Narcizam vlastitih interesa, kakav se i u Sloveniji može vidjeti na svakom koraku, pogotovo sada kada se prema masi ilegalnih migranata iz trećega svijeta i Balkana, iskazala sva odvratna podlost slovenske ksenofobije, zaboravio je naravno na poruku Emila Durkheima iz njegove knjige *Društvena podjela rada* (1893.). Durkheim osvjetljava nužnost kolektivnih etičkih normi kojih se treba pridržavati, jer inače ne propadaju samo same te norme, već i sve emotivne, egzistencijalne i socijalne veze u zajednici. On ovako govori: "Radnja je kriminalna, kada oštećuje snažno definirane položaje kolektivne svijesti... Radnju ne odbijamo zato što je kriminalna, već je kriminalna upravo zato što je odbijamo." Vojni zločini na Balkanu očito nisu kriminalni, ta više ne šokiraju kolektivnu svijest Zapada. Slike popaljenog Vukovara, Sarajeva, Manjače, Omarske i masovnih grobova Srebrenice, mislim da će dugo, "i na javi i u snu", mučiti barem onaj inteligentni Beograd koji je sačuvalao plemenitu tradiciju kozmopolitizma i osjećaja za realnost, mučiti tako dugo dok se ne suoči sa zločinima koji su ipak (s onu stranu krivnje koja mora pred sudom dobiti individualna imena i prezimena počinitelja) bili počinjeni "u ime" srpskog naroda. Pretvarati se da Srbija nije bila presudno upletena u rat, znači sudjelovati u kolektivnom sljepilu.

Rado bih vjerovao, ali ne mogu, da zamjena Miloševića i šačice ljudi iz njegovoga državnog vrha može dovesti do potpune preobrazbe dominantne *formae mentis* – koja prožima javni i možda veliki dio privatnoga života u Srbiji – o posebnom statusu srpske etničke zajednice na Balkanu, dakle s uvjerenjem da je Srbija *balkanski Piemont*. Zašto bi se prepuštali iluzija-

ma? Milošević je, nakon dramatična *24 sata prevrata* i pobjede opozicije na izborima 5. listopada 2000., odletio ponajprije zato jer je slabo vodio rat, a ne zato što ga je uopće počeo. Makar je ta erupcija frustracija i nepopustljivost s obzirom na krajnju granicu izdržljivosti, koju je konačno pokazao srpski narod *tout court*, dobrodošla za svakoga tko želi poboljšanje stabilnosti i uspostavu uvjeta za trajniji mir na Balkanu, ipak ne mogu izbjeći dojam da je Milošević srušen iz krivih političkih pretpostavki. Mislim da su izbori pokazali da je Milošević bio kažnjen ponajprije zato što nije pobijedio u ratovima i što je gurnuo stanovništvo "krunje Jugoslavije" u tešku ekonomsku bijedu, a ne zbog toga što je ratove uopće započeo; u tom kontekstu ne mogu stvarno očekivati da će se njegovom zamjenom samo tako, nekako automatski, pokazati "dobri" rezultati koji pretpostavljaju demokratsku promjenu društvenog uređenja. Pretpostavljam da će se u Srbiji, tipološki gledano, prije ponoviti japanski model zaborava, povijesne i političke amnezije, a ne njemački model preuzimanja odgovornosti za učinjene zločine. Nakon napada NATO-a 1999. Srbi su se odmah počeli percipirati kao žrtve, isto kao što su radili Japanci nakon Hirošime i Nagasakija. Japanci su počeli sebe načelno tretirati kao žrtve Drugog svjetskog rata. Na toj podlozi su još u ranim 70-im godinama pokrenuli najprije tihi, a zatim opsežniju kampanju povijesnog revizionizma koja se između ostalog pokazivala u tome što su udžbenici i školska nastava bili skrojeni u skladu s idejom trpljenja i japanske mučeničke uloge u ratu. Epistemološka i politička pretpostavka takve samopercepcije proizlazila je iz imperativa amnezije vlastite prošlosti, tj. zaborava činjenice da

su Japanci imali fašistički režim, da su brutalno kolonizirali Mandžuriju, da su vršili masovni teror u Kini i u jugoistočnoj Aziji, upravljali koncentracionim logorima itd. Kao što je sjajno analizirao Ian Buruma u svojoj knjizi *The Wages of Guilt: Memories of War in Germany and Japan* (1994.) s druge strane imamo njemački model u kojemu su bili zadovoljeni neki uvjeti: potpuni vojni poraz Njemačke, prisutnost moćnih savezničkih, ponajprije američkih, jedinica na teritoriju Zapadne Njemačke, *Grundgesetz*, koji su kao temeljnu ustavnu formu napisali saveznici, kontinuirana obrazovna djelatnost u školama i u civilnoj sferi i na kraju, što je najvažnije, suđenja za vojne zločine. Ipak pri tome ne mislim samo na Nürnberg, kao što se često krivo razumije, već i na niz sudskih procesa koje je njemačko pravosuđe organiziralo u 60-im godinama protiv onih koji su kolaborirali s nacističkim režimom. Saveznički udio u rekonstrukciji Njemačke značio je doduše prvi, ali ne i dovoljni uvjet za to da u njemačkom stanovništvu dođe do preobrazbe mentaliteta čije rezultate vidimo i danas kada Njemačka upravo zbog tih bolnih uspomena ustrajno gradi "evropske integracije", unutar kojih je lakše suzbiti zavodljivi zov mitologije "krvi i tla".

Civilizirani nacionalizam prve postmiloševićevske vlade u Srbiji zapravo je otjelovljenje arogancije, na čijoj podlozi srpska politička elita zahtjeva da joj se, bez primisli o sudjelovanju nekih važnih političkih vođa s destruktivnim "etnički čistim" režimom na Palama, vjeruje na riječ, tim prije što se prema van pokazuje kao razumno legalistička. Ipak moramo osvijestiti da legalizam zapravo omogućava razmjerno ugodan položaj. Na kraju krajeva, i nacistički je

režim djelovao u suglasju sa svojim pozitivnim pravnim zakonima, te je prema tome bio legalan unutar granica Trećeg Reicha. Kada je Vojislav Koštunica, početkom 2001. bio u Sarajevu, prvi puta po zamrzavanju ratnog stanja s Daytonskim sporazumom iz godine 1995., imao je dobru priliku da barem nekom simboličnom gestom, npr. polaganjem vijenca žrtvama rata, pokaže da ga nije sasvim zaobišla savjest o tome da je upravo u ime *srpske stvari* stvoreno strahovito zlo, i da su upravo zbog uzurpacije *srpstva* u rukama režima koji je naslijedio pale tolike žrtve i bila počinjena tolika ubojstva i zločini. Ne tvrdim da je Koštunica nekakav srpski Willy Brandt koji je – doduše ne odmah po kraju rata – potpuno neočekivano, ponesen osjećajnom snagom vlastitoga političkog uvjerenja i državničke mudrosti, iskazao čast žrtvama nacističkog terora u varšavskom getu. Ipak sam uvjeren u nešto drugo: naime, da demokratsku retoriku ne smijemo pojednostavljeno razumjeti kao identičnu s materijalnošću društvenog uređenja, koje je još uvijek – to priznaju čak i vodeći političari u postmiloševićevskoj Srbiji – u mnogo čemu ovisno od *prijašnjeg* diktatorskog projekta i njegovih vojnih, policijskih i birokratskih metastaza. Ne bih volio da me se pogrešno razumije: nisam za ritual autoflagelantstva, isto tako ne gajim nadu i očekivanje da će državljani Srbije preko noći postati sposobni demontirati mitsku matricu koja je bila medijski i institucionalno intenzivno održavana zapravo duže od desetljeća, preciznije od uspostavljanja aparthejda na Kosovu godine 1981., a još je posebno ojačala u vrijeme rata. No, svakako sam za to da konačno prihvatimo činjenicu kako su oružani sukobi na prostorima bivše Jugoslavije bili vođeni ponajprije *u ime svih Srba*. Prisjetimo se, rat

je počeo upravo pozivanjem na ugroženost srpskih zajednica na teritoriju bivše Jugoslavije, i tome odgovarajuće, s grandomanskom manipulacijom o nužnosti života svih Srba u jednom državnom entitetu, i uostalom “pod svaku cijenu”.

Brzo, brzo dodajem: simbolička gesta poštivanja palih žrtava razlikuje se od legalno-pravnih mjera. Takva gesta ne sugerira ništa više doli upravo poštivanje moralnog aspekta, unutar kojega je moguće preuzeti na sebe obavezu kritičke refleksije o kolektivnoj odgovornosti, dok se pravne institucije na čelu s međunarodnim sudom u Haagu bave dokumentiranim konstatiranjem individualiziranih zločina. Postoji dakle vrlo važna razlika između odgovornosti i krivnje. Što se tiče kaznene odgovornosti, bez obzira na to je li riječ o odgovornosti u političkom (neki general može npr. biti objektivno odgovoran kao zapovjednik, iako sam, vlastitim rukama, nije skrivio pokolje i ubojstva) ili u vojnom (izvršavanje zapovjedi nadređenih časnika) okviru, o kolektivnoj krivnji tu naravno ne možemo govoriti. Pa ipak kolektivna odgovornost za stvaranje društvenih odnosa u kojima su pojedinci imali otvoren put za zločinačke čine uvjereni kako ih opravdava legitimnost mitske matrice o etničkoj superiornosti – takva odgovornost sigurno postoji. Ako sudski procesi o vojnim zločinima doprinose tome da se neki narod ipak može osloboditi bremena kolektivne krivnje i katastrofalnih predrasuda, kao što nam sugerira Michael Ignatieff u eseju *Articles of Faith (Index on Censorship, br. 5, 1996.)*, onda bismo mogli barem početke političke volje da današnja Srbija učini korak u smjeru tog oslobođenja, vidjeti u brzom akciji hapšenja Miloševića i drugih osumnjičenika za vojne zločine i njihovu izručenju u Haag. To bi bila prva lasta koja možda ne čini proljeće, pa ipak bi time dobili barem znak da je skromna nada u dolazak proljeća (suočenje s radikalnošću zla, počinjenog u ime *srpstva*) ipak smisljena. Takvu sitnu nadu gaje i aktivno zagovaraju i neki srpski intelektualci te rijetke nevladine organizacije koje već upozoravaju na moralnu nužnost toga suočenja. Ne samo zato jer *tako hoće međunarodna zajednica*, već ponajprije zato što je to nužno potrebno za usmjeravanje pažnje na vlastite srpske zablude. Znam da je u odnosima potpuno bankrotirane privrede i sveprisutnosti političkoga klijentelizma, deformiranih državnih institucija i katastrofalne društvene bijede, takvo suočenje moguće razumjeti kao manje važno u tom trenutku, što znači kao nešto što nisko kotira u katalogu prioriteta srpskog javnog života. Toga sam svakako svjestan. Potpuno mi je jasno da je u privatnom životu stanovnika Srbije još uvijek najvažniji imperativ bitka za preživljavanje i guranje kroz svakodnevicu u kojoj se u pogledu mjesečnih prihoda, radnih mjesta i poboljšanja socijalno-ekonomskih uvjeta za dostojanstven život još skoro ništa nije strukturno promijenilo. Pa ipak sam isto tako svjestan, barem koliko mi pogled *vanjskog* promatrača dopušta, da erozija sjećanja i odsutnost kritičke refleksije mogu biti veoma opasni. Gdje povijest padne u zaborav, rađaju se uvjeti za njezino ponavljanje. Samo tko bi mogao željeti ponavljanje okrutnosti i ogromne prisutnosti zla tih godina, za koje je Đorđe Balašević, na svojem novom albumu, tako revoltirano, pa ipak rezignirano, rekao: “jebite se, devedesete”?

34

Ljubljana, 15. veljače 2001.